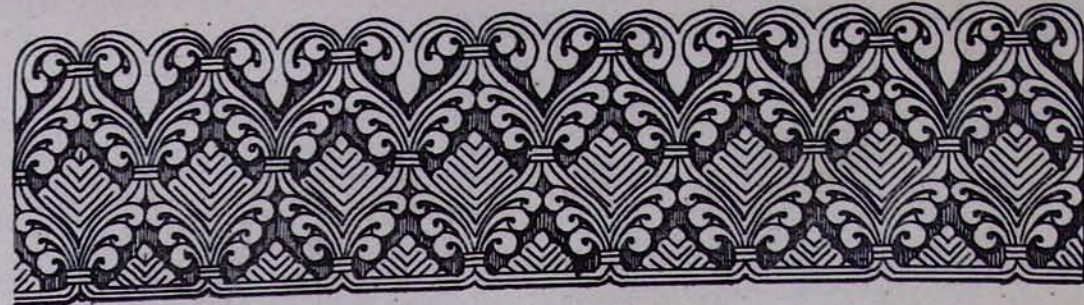

ՍԱՀԱԿ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՏԷՐ-ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

(Մաղկարար)

Բ Ա Ջ Մ Ա Վ Է Պ *

17ա

(Ընդհատված ձեռագիրը ապա շարունակվում է)։

|| 1833 թուական

Անհրկմիտ գոլով, թէ՛ Նորին Վեհափառ Օծութիւնն ըստ խնդրոյ իմոյ արձակեցէ՛ զմեզ, ես հայցեմ ի ձէնջ յատանալն ձեր զհրաման ի կաթողիկոսէն գալ ի Քանաքեռ, ուր զնամ ես այսօր, իսկապէս հաւատարիմս առնեմ զձեր հայրութեան անսուտ բանիւ կուսակալի, թէ աշխատութեամբ ձեր, զոր ցուցանէք վասն որդանն կարմրոյ, պսակեցի։ Արժանապէս կատարեալ վերապատուութեամբ մնամ Ձեր Սրբազնութեան, ողորմած Տէր, խոնարհ ծառա, կենաղ Վասիլի Բեհբուղով, ի 14 յունիսի, 1833, Երևան։

Ըստ այսմ գրոյ առաքեաց զիս Նորին Սրբազան Օծութիւնն առ Նորին պայծառափայլութիւնն ի Քանաքեռ, որ մինչ ներկայացայ, ասաց՝ հրաման է Նորին բարձր զերազանցութեան ըստ ժամանակին զնա առնողի որդանցն յաղագս ժողովելոյ և ես գրեմ, ասաց, մօվրովներին հրաման, որքան մարդ որ հարկաւոր է վասն ժողովելոյ որդան կարմրոյ, տան քեզ օգնութիւն և ինչ ինչ խարճ որ լինի, մօվրովն հոգասցէ. յանձնառու եղէ կատարել զհրամանս Նորին և մինչ արձակեաց զիս գալ յԱթոռս, ասաց՝ 3 փութ որդն կամիմ տաս. ես համեստութեամբ ասացի՝ տուողն Աստուած է. և մինչ պայմանեալ ժամանակն հնաս մեզ առ ի գնալ անդր, խնդրեցի որ զնամ ի հոր Վիրապ նստեմ և ոչ մնամ ի մէջ թուրքաբնակ զեղջի. կամեցաւ լինիլ այնպէս, որ և գնացի ըստ ժամանակին։

Օգոստոսի 20-ին գնացի Երևան, ներկայացայ Նորին պայծառափայլութեանն, կրկին յիշեցի վասն 3 փութ

որդն խնդրելոյ թէ՛ շո՞րն կամիս 3 փութ լինել, թէ՛ կենդանին. յերբ շորացեալն ասաց, մնացի տարակոյս, ըստ որում այնքան և Նորա կիսոյ չափ չէի ևս ժողովեալ. ինչ և իցէ՛ յանձն առի զաշխատութիւնն յուսալով Աստուած, գնացի, որ և յաջողեցաւ մեզ դալն գործն. ընդ յաջողելոյն Աստուծոյ գտի 3 փութ շորացուցեալ. ըստ եղանակի գրութեան նոցին, մեռուցի զկենդանի որդն անուշահամ ըմպելի եռացեալ ջրով և ապա սփռեալ յարեւու ի վերայ կտաւուց շորացան թէպէտ, բայց իւրջ նոցա արտաքս թորէր, ուր զնաք տօպրակով, իբր ջուր թրջէին զտեղն, և այլն։

Ի գնալս և ի վերադառնալս անդրէն, զինչ ծախս որ արարեալ էի, ոչ առի պրավօն⁵¹, այլ միայն ծառային իմոյ վարձն տուաւ 2 թուման 3 ա. և մինչ վերադարձայ բերեալ Երևան յանձնեցի 3 փութ շորացեալ որդն Նորին պայծառափայլութեանն, ընկալաւ ուրախութեամբ շնորհակալ լինելով, վասն որոյ խնդրեցի ամենատա⁵² վասն ծառայութեան, տուաւ յօժարութեամբ, թարգմանութեամբ հանդերձ, համար 3380։

Նախ քան պայմանեալ ժամանակն ևս գրեաց մեզ այնմ թուոյ գնալ առ պարօն Ֆօն Բէնտէլն խնդրի առ մեզ ըստ հրամանի Նորին բարձր զերազանցութեանն և հրամանի առ Նոյն պարօն Ֆօն Բէնտէլն, համար 1941, 19 հուլիսի 1833, Դարաշիշակու։

|| 1834

Մինչ Նորին պայծառափայլութիւնն գնաց ի Տփլիս քաղաքն և մատուցեալ էր 3 փութ որդն շորացեալ, եւ ինքն ընկալեալ էր շատ զոհունակութեամբ, կուսակալն կովկասեան գնտի, վասն որոյ ձեռամբ Նորին պայծառափայլութեանն յղեալ էր մեզ 1834 ամի. մարտ 28.

* Շարունակված «էջմիածին» ամսագրի 1963 թվականի № ԺԲ-ից և 1964 թվականի № Ա-ից։

⁵¹ Իրավունք, հասանելիք։ — ⁵² Վկայական։

զլղեալն նորին բարձր գերազանցութեան ամատիստ ակամբ աղամանդեալ մեծագործ մատանին ի վաշխ մեր, որոյ վասն մեծ գոհունակութեամբ օրհնեցին երկորին սրբազան հայրապետն նորին բարձր գերազանցութիւնը և նորին պայծառափայլութիւնը. ևս, խոնարհ ծառայ նոցունց, ևս շնորհակալութեամբ դիր գրեցի առ նոսաւ:

Օրինակ նորին բարձր գերազանցութեան դրոշմ առ իս այս է:

1834, մարտի 7, որում գրէ այսպէս.

Գերապատիւ Իսահակ Կախկոպոս.

Կառավարիչն Հայոց նահանգի ղեկնրալ մայրօր կնիւղ Բեհրուդովն ծանոց ինձ բազմամաստակ աշխատանս ձեր ի ժողովիւն ձեր զորդն կարմիր, որ գտանի ի նահանգի Հայոց. Խորոթիկի պարտ անձին համարելով զգոհունակութիւնս իմ մատուցանել ձեզ վասն այսորիկ, ի նշան կատարեալ երախտագիտութեան իմոյ առ ձեզ յաղաղ աշխատանք ձերոց, ամենախոնարհարար խնդրեմ ընդունել զաղամանդեալ մատանին ամատիստ ակամբ, զոր առաքեմ ընդ այսմ յուսալով, զի դուք և զկնի այսորիկ ոչ թողջիք զօրծակից լինել ըստ այսմ գործոյ բազմաօգուտ աշխատանք ձերովք, պատիւ ունիմ անսուտ յարգանք և անձնըծայութեամբ մնալ ամենախոնարհ ծառայ բարոն Գրիգորի Բողեն. № 1348 ի Թիֆլիզ, Հայոց Կախկոպոսին Իսահակայ (օրինակ հասցէին է այս): Էջմիածին:

Պատմութեան գրութեան նորին բարձր գերազանցութեան մեր կողմանէն գրեալ էր ըստ խնդրոյ իմոյ նորին պայծառափայլութեան հրամանովն պարոն Ղազոն և նորին գրովն ղեկնրալ ստացայ և յղեցի 1834 մայիսի 20 առ նորին բարձր գերազանցութիւնը համար 47 ընդ նաղկելովին:

Այսմ թուոյ 22 յունիսի 1834, համար 5477, նորին պայծառափայլութիւնն գրեաց առ մեզ լերկարօղէն, թէ այսմ մեր ատաւել ևս ջանադիր լըր որ շատ ժողովեալ վասն ծովացեալ մեղաց իմոց երաշտ գոլով ոչ կարացար աւելի ժողովել, որպէս անցեալ ամին, որ անձրեւային ժամանակին բնաւ չեն դուրս գալ ի բունւոյ: Սուրբ Խաչի նաւակատիկեց օրն սկսաւ գալ անձրեւ, տեւաց մինչև 4 օր, մնացինք անգործ մեր և մշակքն:

Մէկ փութ և կէս հազիւ եղև. և մինչ ժամանակն էր ժողովելոյ, ղեկնրալն դնացեալ էր ի Թիֆլիզ և մեր կառավարութիւնն յանձնեալ էր Շօպէն մայրօրին և նա՝ մինչ լուսն, թէ նորին բարձր գերազանցութիւնն գալու է ի Հայաստան, քաղաքն Երևան, պաշարում է վասն կառավարութեան և մեզ մոռացաւ. երբեմն փոխանակ օգնելոյ, զանազան նորին էր պահանջում յինչէն. ալն, սպիտակն և որմն, ձուն, իւր սէզն հողով, յաղաղս այսպիսեաց ևս տարակուսելի եղև մեզ, առաւել ևս՝ անձրեւն խափանեաց և ժամանակն էանց. վասն որոյ ամօթահար եղէ. ամէն բանք մեծաւորաց դէմն ասելն չի լինում. և այնպէս են կարծում, թէ չնք՝ հետեւեալ:

Նախ քան զվստմանակն որդանց ելանելոյն ի բնոյ, ընդ Խոր Վիրապայ առաջնորդ Սիմէօն վարդապետին և ընդ Թարգման Ասլանովին գնացի յայնկոյս Նրասխայ, յաղաղս տեսանելոյ անդ ևս զտեղի որդանցն, որ և մինչ անցար Նրասխ գետն դժուարութեամբ, որ ինձ համար շատ դժուարին է այնպիսի գետերն ձիով անցանելն.

տեսի յեղեբսն զհետոյ անդ, որքան բաւ է տեսանել ալաց, է զտեղի որդանցն կարմրոյ յոյժ յոյժ բազմութեամբ: Զկնի երկու աւուրց դարձաք յետս ասովնաս, և եկեալ ժամանեցաք ի սուրբ վասն Խոր Վիրապայ և սկսաք ժողովել հրամանաւ պարոն Ֆօն Ռէնտլին զմշակսն, օր աւուր սկսան ժողովել. մշակքն ի հեռաստանէն եկեալ, շատն ձերք էին և երեսայք, որ նոցա բունն չէ այն. կտրել մարդոց, մանաւանդ տեղոյ բնակիչ կանանց բուն է, որ իրրե զմանուշակ կամ որպէս գրանձար հեռեմամբ ժողովեն. երեսայքն խաղով անցուցին, ձերքն հազիւ զնան տեղն գտանելոյ և կտրեալքն տրանջալով աստ և անդ հազիւ հազ ոմն 2 դրամ, ոմն 4, 5, 8, 10, 12 դրամ հազիւ հազ կարեն ժողովել և ոչ աւելի. մին հատ տղայ հնգեւտան ամաց ամէն օր ժողովեր 14 կամ 16 դրամ. եթէ նրա նման ժողովէին ամենեքեանն, 10 փութ կարամ ասել թէ կարէին ժողովել:

Ի հեռաստանէն եկեալ մշակքն զուր անցուցանեն ժամանակն տրանջալով և լաւ չէ որ իրեանց բանիցն և գործիցն յետ են մնում. և շատ մեղք է նրանց բերելն. լաւ զայրաթով մարդն մէկ իստիլ չէ կարելի որ ժողովի 2—3 հողով որ Խախտեն, հազիւ կարեն ժողովել մին իստիլ և այն շատ դժուարութեամբ, ընդ որում, որդն այն, մինչ կանէ ի բունոյ ի ծագման արեւուն մինչև 3 սճաթ մնան յերևոս գետնոյն և ապա կորնչեն, որ մին հատ գեղի համար չեն կարող գտանել որ արեն տաքանայ. ոմանց մըջինն, ոմանց թռչունն տանեն, ոմանք ոտնակոխ լինին ի պաճարեղինաց որ անդ տանեն արօտ և այսպէս փշանչեն և կորնչեն. ասացի թէ անձրեւ դայ բնաւ չերին, քանի որ գետինն թաց է, որոյ փորձն բազում անգամ առեալ եմ:

Թէ լսեն ինձ վասն մշակացն նորին, որ ժողովը ժողովրդոց մեծ բազմութեամբ ժողովում են զուր տեղն. չէ օգուտ նորին տէրութեան, այլ այս է օգուտն զոր ևս վասն նորա տնօրինեցի և տնօրինեմ. այն գիւղն, որ գտանի որդն, նորա գիւղացւոցն այն ամսոյն աղատութիւն տան թաղաւորական հարկէն և հրամանին նոցա տունն որ 10 հոգի և աւելի լինեն, նոքա տան 3 կամ 4 իստիլ, այն որ 7 կամ 8 հոգիք լինին, նրանք տան 3 իստիլ. այսպէս ջամ առնելով որ ժողովեն, տես թէ բանի՞ օգուտ լինի տէրութեան և ժողովրդոցն. առաւել նոցա, որք ի հեռաստանէ գան և ժողովեն բնաւ, այլ ըստ հարկի պահանջման ասեն, թէ մեր այսքան այսքան մշակք տուաք այս ինչ ժամանակի որ շատ ծանր է և զուր նոցա գալն ի հեռուստեն:

Սուրն դիտմամբս օգուտ համարելով, գրեալ եմ նորին պայծառափայլութեան և նորին գերազանցութեանն ևս. փոխանակ պատասխանի շնորհակալութեան ի նոցանէ ոչ ընկալայ մինչև ցարդ, այլ ոմն ի մեր աղէք, մինչ եկն աստ ի Թիֆլիզու, աստ և անդ ցանեաց այս բանն թէ՛ ամէն մարդ կուսակալ է ճանաչում և գիր է գրում. զի՞նչ վերս գոհաստ, որ ասացի այս դիտաւորութեամբն գրեալ եմ նորին բարձր գերազանցութեանն, որ բաժնաւորում են ինձ թէ՛ ամէն մարդ կուսակալ է ճանաչում, որովհետեւ նորին բարձր գերազանցութիւնն գրեալ էր առ իս շնորհակալութիւն ընդ աղամանդեալ ամատիստ ակամբ մատանոյն, վասն որոյ և եմ վստահացայ և

կամեցալ օգուտ տէրութեանն ծանուցանել նորին բարձր գերազանցութեանն:

Համարեցէք ինձ ևս նման պարոն Յովսէփ Տուլայովին, որպէս նա տալ ծանօթութիւն ըստ մտաց իւրոց օգուտ տէրութեանն, նոյնպէս և ևս կամեցալ տալ օգուտ որպէս գրեալ եմ. եթէ տեղիք տային այսմ բանիցս, առաւել ևս ծագումն լինէր մտացս այսպիսի օգտաւետ բանք, որ յայտնի են բազմաց սրբազնագոյնից և վեհագունից ծառայութիւնքս զանազան:

Խոստմունքս վասն նոր ի նորոյ յառաջ ածել և ի լոյս ընծայել զանազան բանք, որ ոչինչ համարեն այսպիսի ծառայութիւնքս:

Ասացէք ինձ, թէ ամէն Եւրոպա և հօր տէրութիւնք որ պայծառ անուն ունեն, ուստի՞ է պայծառութիւնք նոցա. ո՞չ ապաքէն արհեստաւորք են, որ զանազան հնարս գործ ածեն, իւրաքանչիւր քաղաքի գործաւորքն, իւրաքանչիւր տէրանք. ես ըստ իմ տկար կարեաց ոչ խնայեցի աղքատ քսակին իմոյ և ոչ խնայեմ բնաւ յաղազս զանազան բանիցն ծախուց փորձելոյ և զհնարն գտանելոյ, որ Սրբոյն Աթոռոյս և զահակալի սորին և սրբազան սինօթի անունն, եղչիրն բարձր առնեմ. թէ ինձ ոչ լինեն կամակից և օգնական, ո՞վ է այն, որ զուր տեղն խմայխանայ՝ իւր քսակին վնաս տայ, եթէ մինն ոչ կորուսանեմք, տասն ուստի՞ գտանեմք:

19ա

|| Այո, կորուսանել հարկաւոր է մինն վասն տասին, որ մինչ որոնես միոյն, գտանես տասն ի միասին:

Այնմ ժամանակին, որ նոր էի ունեալ բաղաշխի լաշխարդն, Երևանու պղնձահանքի վերակացու Ղազար ոմն օրհնեալ, որոյ հոգին Տէրն լուսաւորեցէ, ետու նմա նշան լաշխարդի քար փոքր. նրա նմանութեամբ թէպէտ եզիտ, ոչ էր այնքան ազնիւ, բայց փորձ նորա բազում անգամ զանազան կերպիւ առի և տեսի մի և նոյն բանն առնէր ի գործ արկանելու, վասն այն ետու նմա մին թուման, մին լախօն և մին մահրամայ ծաղկեալ, ողորմութեամբն Աստուծոյ, որքան մինչև ցգնալն մեր ի Հաղբատ ունէի ի նմանէ և անդ ևս որոնեցի և գտի դրամով իմով և այն, որոյ պակասութիւնն ոչ կրնցի:

1818 ամին Առաքել եպիսկոպոս ոմն ի Քէրիտաղու, եկն աստ վասն եպիսկոպոսութեան. նա խնդրեաց իննեն 100 դրամ լաշխարդ, որ թէ կամենայի կարօղ էի տալ կէսն, բայց ոչ ետու այնքան, կարծելով, թէ վասն թանկագին լինելոյն ոչ առնէ. խոստացալ տալ 10 դրամ, որ ետու նմա, դրամն 5 ռեալի. տես դու աստ, եթէ մինն ոչ կորուսանէի, զիս՞րդ կարէի գտանել այնքան ռեալն, որ շատ փոշման եղէ նրա ուղածն չի տուի և մինչ տարեալ մատուցի նմա, մին քիսալ զանշիրլու ռուբլիայք թափեաց առաջիս, աչքերս բաց մնաց, որ չէի տեսեալ և շատ փոշման եմ մինչև ցայժմ. այս քանս վասն միոյ կորուսանելոյն և բազումն գտանելոյ գրեցի օգտասէր և շահասէր ընթերցողացդ, ի ծանօթութիւն և ի միաժողովիւն և այլն:

Նոյն մատանի քարանք միջին գտի առաւել հազուագիւտ և թանկագին քար մի, որում դահնա Ֆրանկի ասեն. գիրք մի ևս գտի, որում գրեալ էր արարողութիւնն ու փորձառութիւնն դահնային, յորմէ օգուտ ևս գտի բազում անգամ, կարօտելոցն առանց խնայելու ետու ի փառս Աստուծոյ, որ այժմ լուծիմ բնակիս:

1822 ամին ընդ լուսահոգի սրբազան Տեառն մերոյ Եփրեմայ օծելոյն Աստուծոյ և հոգեւոր ծնողին իմոյ մտաք ի Յելիսաւստուպօլ քաղաքն. գտի անդ ևս քար մի, որոյ անունն ըստ պատմութեան Առաքել պատմագրին, է բամահի և ըստ աշխարհի լեզուաւ, լերդաքար ասեն և նոյն քարին հետ սեւազոյն քար մի ևս ելանէ, նոյն բնութեամբ որոյ անունն եղի հանքային մեղան, որ լաւ գիր գրէ իբրև թանաք, մինչ չըով լուսնս ի վերայ կարծր վիմի, որոյ փորձն առեալ եմ և նովաւ գրեալ եմ խնդիր առ հոգեւոր ծնողն իմ օծելոյն Աստուծոյ Տեառն Յովհաննու սրբազնագոյն հայրապետին մերոյ, որոյ Տէր տացէ կեանս խաղաղականս. այսմ բանիս վկայ է աւագ լուսարար գերապատիւ և աստուածափառ բարձր սրբազնութիւն Բարսեղ Արշին, որում ընծայեալ եմ 2 տեսակն ևս 1835 ի գնալն իւր ընդ օծելոյն Աստուծոյ ի Տփիսիս:

Այսմ ամի 1834 մայիսի 21-ին Տփիսիսայ նորոգ ղէտն աստուածափառ բարձր սրբազնութիւն կարապետ արհին եկն ի սենեակն մեր, Բարսեղ արհի աւագ եղբայրն մեր, ասաց ինչ ինչ որ ունեն բեր տեսնի. դրամն ու ձու նորին, լաշխարդն և քարն նորա, պատաշն վասն տպարանի գրեանց լուսնալոյ, նշտայն, սոսիսն՝ վասն կցանի և զալամի ծանկեանն, նաև նոյն քարիքն խամահի⁵³, || որոյ արարողութիւնն թէ յինչ պէտս ունի քարն այն, գրով մատուցի նորին բարձր սրբազնութեան, բայց նա ոչ գտաւ առ իս բարերար, միաբանութեանն դրամ բաժանեաց, ինձ ոչ տուաւ, որ չէր վայել իւր պաշտութեանն. քարի բնութիւնն է այս, ըստ պատմութեան Առաքել պատմագրին թէ՝ ամէն ցեղ ուռուցի զեղ է, մինչ վարդեփրով լեռուն ի վերայ եսան քարին և քսեն, ուռուցին ցրով և բծշէ, որոյ փորձն ես առի ի Հաղբատ 1822 թուին. թէ չըով միայն լուսնս ի վերայ չախմախաքարին որ չուրն կարմրի մին գինւոյ թասով լափ տան այնմ, որ պատահի երկիւղ, ըմպել բանին, տանի երկիւղն 2 և 3 անգամ ըմպելն առաւել օգնէ. զեղնութիւն սիսիսայ թէ ունենալ դր, սոյնպէս ըմպել տան քանիցս, բծշէ Աստուծով. օձահարին և կարճահարին շուտով հարեն թքով կարծր քարի վերայ և քսեն, առ ժամայն տանի ցաւն և բծշութիւն գտանի Աստուծով. փանգահարիցն առաւել է սա գիտողի մօտն, բայց զի՞նչ օգուտ գտանին այսպիսի բանքս, որոյ վասն արժանի է ասել՝ հաստ ու բարակն այ մէկ գին, վայ գայ բարակ մանողին: Թէ սուտ է բանս այս, ոչ, այլ է ստույգ:

1. 1836 մինչ լուսահոգի Յովհաննէս կաթողիկոս հոգեւոր ծնողն իմ, էր ի Տփիսիս քաղաքն, որ ի ժամանակ պարապ մնալոյ, վասն որոյ եղեալ ունէի լառաշաղոյն մտացս վասն ծաղկելոյ զթաշկինակս, իբր պլան գտեղի սիլաքեր որդանցն կարմրոյ, ըստ Մովսէսի Խորենացոյն, որ ասէ՝ գոյ Նրեան որդն սիլաքեր և այլն:

Ես ամենախոնարհ ծառայա յոցին վեհապետիցն և օծելոյն Աստուծոյ հայրապետին Տեառն Տեառն Մի փրեմայ առաջնոյ հոգեւոր ծնողին իմոյ և երկորդին՝ Յովհաննու 8-րդ կարեցոյ հոգեւոր ծնողին իմոյ, հարազատ որդի չըով նոցին, որ յատուրսն Դաւիթ լուսահոգի կաթողիկոսին ասացի աշակերտեալ եմ ծաղկարարութեան արհեստին, ծառայելով ռսկերի, ծաղ-

⁵³ Լերդաքար:

կանկար և զբաղիր Տէր Յովհանն սրբակոսն քահանային և յաւուրսն Դանիէլ սրբազան կաթողիկոսին յառաջին հոգեւոր ծնօղէս սկսեալ մինչ ցարգ՝ ծաղկեալ եմ զգոն-դական, զօրհնութեան թուղթսն, էկաւ հասաւինն, և քաշուածքն, հանդերձ ճաճանճան և իր զրով նոցա:

Ասացի և ասեմ բեզ, ով ընթերցողդ յայսմ տետրա-կիս, լուր և ի միտ առ դամենայն բանսն հանգամանօք:

Ի 1836 ամին, ի մեծի պահոց աւուրսն, ի լոյս ըն-ծայեցի զլորենին թաշկինակն զարմանալի միեկնոյ զրուքեամբ, որում նկարեալ էի զտեղի սիզաբեր որ-դանցն կարմրոյ, իրեն զպլան, էր ընդ եզերս նոցա ծաղկաւտ հաշիւայ, և ի մէջն էր Մասիս լեւոն դաշ-տովն իւրով, որում զլուսն ձիւնապատ, նաւն Նոյեան տապանի, Ժիւսթանն՝ աղեղնաձև, զսուրբ աղբիւրն բժշկարար, զստորոտ նորա մեծ գետն Երասխ, յայսկոյսն Երասխայ խոր Վիրապն, հանդերձ իւր լեռնանման բլրօքն և շրջապատ նորա յայսկոյս և յայնկոյսն ևս է Սեաւ ջուրն, Եօրլու գիւղի հանդն, որ կից է Սարաւան-լար տաճկարեակ գիւղին, սկսեալ աստէն գնա՝ հասիր Իսլայի, Դարդալու, խոր Վիրապ, Ղաշլօրլու, Նեջլու, Ծարբուր զահնայիցն սկսեալ մինչև ցՂարաղալայ լի է յեղբ Երասխայ յայսկոյս և յայնկոյսն. ևս է ի Բայրա-մալու, ի Բաշքեանդ և այլն, ուր որ աչք մարդոյ բանէ, ընդ ամէն տեղիս լի է, մարդ պէտք է որ կորուսանէ մինն և գտանէ տասն, որպէս ևս կորուսի յառաջագոյն մինն և գտի Աստուծով իմով զվերջին աւուրսն իմ տասն:

|| 1836 ամի Տեառն և ի միջի սորա թիւն 1837:

1. 1836 մարտի 18. Նուիրեցի, ընծայեցի, յղեցի Նորին Վեհափառ Սրբազան Օծութեանն որ էր ի Թիֆ-լիզ, շատ զոհունակութեամբ ընկալեալ էր և զբնալ շնոր-հակալութիւն և ընդ օրհնութեան զրոյն չուխայ մի ևս էր նուիրեալ մեզ, որ այժմ ունի առ իւր, Գէորգ եպիս-կոպոս հոգեւորդի Նորին Վեհափառութեանն:

2. Մինն ի սոցանէ մի և նոյն պլանն որդան կարմրոյ, նուիրեցի Նորին Բարձր Սրբազնութեան Տեառն Ներսէսի բարերարին իմոյ ի 1834 ամին, ի մարտի 8, ի ձեռն Բժշկեան, բարձր արժանապատուութեան խաչափառ Յով-սէփ վարդապետ եղբորն իմոյ որ Նորին Վեհափառու-թիւնն ի 1842 ամն Տեառն օգոստոսի 6-ին զրեալն շնոր-հակալութիւնն յազապ թաշկինակին, ստացայ ի սեպ-տեմբերի 9:

3. Մին հատն ևս նուիրեցի Հնդկաց ծայրագոյն նուիրակ բարձր սրբազնութիւն Պօղոս արքեպիսկոպոս հոգեւոր եղբորն մերոյ, յազապ սիրոյ և վասն զանա-զան կերպ նկար ի վերայ կտաւոյ և զեփոյն զեղօրէից նորա խընդորեցի որ բերցէ վասն իմ և 6 մսխալ իւղալի զրմզ հառն Նորին սուրբ եղբայրութեանն, թէ հարիցէ գտանել անդ իւղահան վարպետ զրմզի, արարողութիւն Նորին զրեալ բերցէ վասն մեր. ի վերադառնալն իւր ի Սուրբ Աթոռս 1843 ամին պատմեաց նա վասն թաշկի-նակին մերոյ որ ընծայեալ էի Նորին հարազատ եղ-բայրութեանն և ասաց՝ ի ժամանելն իմ ի Կալկաթայ, ընծայեցի բարեպաշտ պարոն Յովհաննէս Միլթում Մա-նուկին, որ շատ հարգանք ընկալաւ ասէ և շարչիւլայով և շուշաբանդով զարդարեալ եղ ի տան իւրում և ասաց, համարեցի այնպէս թէ՛ Սուրբ Աթոռն և Երեւան քաղաքն ինձ բաշխեցիք:

Ի սոցանէ մին հատն ևս միեկնոյն ձեռնով որպէս պատ-մեցի թէ ըզտեղի սիզաբեր որդանցն կարմրոյ, իրեն պլան արարեալ նկարեցի, ընծայեցի յատուկ բարերարին իմոյ Նորին պաթառափայլութեանն տեառն Վասի կենազ զենեւալ մայիօր Յովսէփիլ Բհհոնդովին, որ նա ևս մեծ զոհունակութեամբ ընկալաւ և նոյն բանն ասաց թէ՛ այնպէս համարեցի, որ Երեւան և Սուրբ Աթոռն ինձ բաշխեցիք. վասն այն ասեմ սմա բարերար իմ, որ ինքն ընկալաւ զինդիրս վասն մատուցանելոյն իմոյ զպարագայսն զրմզի արարողութեան և զրմզն հանդերձ սիզաբեր որդովն, և զձուս նորին, առանձինն և այլն, որ մատոյց առաջինն նորին բարձր զերազան-ցութեան բարօն Բօզէն կուսակալին կովկասեան դիդին. 1830 և ևս ի ձեռն այսր երկուց զխաւարացն մատուցի նորին կայսերական բարձրութեան 1834 ամի (հոկտեմ-բերի 5-ն էր նորին կայսեր մեծութեան գալն) կենարա-րին մերոյ զրօթնոցով ի ձեռն ծառային ձերոյ և մերս հարազատ աշակերտ Գէորգ Աղազատովին և ի միջի նոյն րօթնոցին ունէի պատրաստի ապակեայ տուփ մի խնկալի. այս է կենդանի որդն կարմրոյ մաղեալն առանձին և զսիզովն ընդ հոգով առանձին, նոյն տիպովն որ 2 աշկանի էի շինել տուեալ և զձուս նորին առան-ձին. և մինչ Նորին Վեհափառ Սուրբ Օծութեանն հրա-մայեաց տանիլ ի սրբազան սինօթարանի դուռն, մինչ ել անդէն կայսրն ամենատղորմածաբար կանգնեաց ան-դանօր, էր ընդ նորին կայսերական մեծութեան մերձ կանգնեալ պարօն Բօզէն կուսակալն, կաթողիկոսն, սրբազան սինհոգոսքն, պաթառափայլ զենեւալն, հայք, տաճիկք և բուրդք և ամէն բազմութիւնք շատ, մինչ հտես սուրբ կայսրն զնոր տեսարանն, ուրախ եղև և ի ծոցոյ իմմէ հանեալ զխօշորացոյցն ետու ձեռամբ իմով նորին կայսերական մեծութեան. առեալ ի ձեռանէ իմմէ և նայեցաւ նովա զմանրահատ ձուսն զրմզոյ և ետ ինձ զխօշորացոյցն ասելով զխօշօրօց⁵⁴ 2 անգամ և հրամայեաց իւրոյ ատուութեանն տանել ընդ իւր, միե-կնոյն որ յառաջագոյն նուիրեալ եմ նորին պաթառա-փայլութեանն և նա մատուցեալ է Պասկեիլին և յետ նո-րա պարօն Բօզէնին, որ նա ի 1830 նուիրեալ է նորին կայսերական մեծութեանն, որ անունն իմ յայնմ ժա-մանակին կազնթիւ հրատարակեալ են, որպէս յայտնի է տեսողացն և լսողացն. մինն կորուսի և զտասն ի միա-սին գտի Աստուծով իմով:

Նորին կայսերական բարձրութիւն մինչ ել եկեղեցւոյն զնաց.... անդէն ուսումնարանն շրջելով առաջի սենե-կացն միարանից, ևս կանգնեալ կայի ի մէջ պարտիզին իմոյ, եկեալ կամէր գնալ ներսն Վեհաբանն, անդ ևս ունէի մարդ մի ապակեայ յօրինեալ և ի մէջն լի նոյն կենդանի որդ. եցոյց սուրբ տեսան մեր Նորին կայսե-րական բարձրութեան, ետես զայն և ապա տարեալ րօթնոցովն⁵⁵ կանցեալքի⁵⁶ առաջին ետես որպէս պատ-մեցաք:

Թէպէտ գրէ իմաստունն թէ՛ համբաւ բարի պարարէ զուսկերս, սակայն երկնչիմ ես յայնմանէ, որ ասէ՝ վա՛յ մարդոյն այնմիկ, որոյ անունն մեծ է քան զգրածքն. միայն ձեր բարի աղօթքն ապաւինելով, յուսամ թէ՛ բա-

20ր

րի լինել մեզ, ոչ անձինս այլ հողույս ողորմեացի Աստուած ձեր բարի մաղթանքն:

Յամի Տեառն 1836 ի քանինս ապրիլի, միշտ մտախոհ լինելի, վասն կոտորակի թղթոցն, մասնաւոր որք ի բերանւոյ մամլոյ կազմարարին թափէին, իբրեւ անպիտան, և առ ոտս կոխողեալ անցանէին և ոչինչ համատար լինէն, հողմատար լինէր, առաջի տպարանին որ ներսն էր դնեն տպարանն այնմ ժամանակին, մինչ կամեցայ բերել զնմանէ լսեցի թէ՛ համամշին ժողովիւ է զբաղմադոտորակ թուղթն առ ի այրել բաղնիքումն որ նոյալ շերմացի չուրն. զնացի բաղնիքայանին մոննաթ արարի և նա ասաց՝ կէսն այրեցի, օգուտ չեղև, կէսն էլ տարի տուն բարձի մէջ դնելոյ. այնմ միջոցի որ թափէին, չէր զարթնալ միտք իմ, երբ պակասեցաւ սկսայ մտախոհ լինիլ վասն թղթահանութեան թէ՛ յո՞ր եղանակաւ կարեմ կազմել, որ պիտանի բան լինի, առի և բերի սակաւ ինչ զմանէն:

Յաւուր միում աշակերտութեանս ժամանակին պատմեալ էր լուսաւոգի տեսան Յօհան վարդապետս, որ ինքն 12-ամեայ հասակի իւրում յաւուրս բազմաշահ և նորահրաշ Տեառն Սիմէօնի սրբազան կաթողիկոսին յերեանցւոյ, որոյ յաւուրսն ծաղկեցաւ Սուրբ Աթոռ մալրս մեր Սուրբ Էջմիածին, վասն թղթահանութեան և տպարանին, որ իբրև զճրագ լոյս տայ յաշխատանս նորա եղեալ ի վերայ աշտանակի, որոյ հողին Տէրն լուսաւորեցէ յարթայութեան իւրում, դասելով ընդ երանելի հայրապետսն:

Ասացի թէ լուսաւոգի տեսան Յօհան վարդապետն էր պատմեալ ինձ մասնաւոր կերպիւ և ի մտախոհ լինիլս, յուսացեալ բազմաշորս պարզեան Հոգւոյն Սրբոյն, եղի մտացս արարողութիւն թէ՛ յո՞ր կերպ առնեմ, մինչ զի ի ննջելս խնդրեցի ի Տեառնէ և տուաւ ինձ զհայցուածս իմ..... Ձկնի այսր, ի լուսանալ առաւօտուն, զկոտորակսն թղթոց եղի ի մէջ չրոյ թրջոց և հանեալ եղի ի մէջ հաւանկի և սանտի տօնամ⁵⁷ այնքան ծծեցի, որ եղև իբրև զմածուցիկ իմն և հանեալ եղի մաքուր աման և լցի նորա վերայ չուր, խառնեալ՝ եղև կաթնանման. ուշիկ ուշիկ հանեալ եղի ի վերայ կտոր մի մահուդի, ի վերայ տախտակի եղեալ, տարածեցի ձեռովս, դարձեալ մահուդ և հարթ հաւասար տախտակ և քար ծանր եղի ի վերայ նորա մինչև քամեցաւ լաւապէս չուրն և հանեալ շորացուցի, կոկեցի, գրեցի և տեսի, որ ընդունեաց զգիրն և ոչ ծրեաց. ուրախացայ. դարձեալ ուրախացայ և արարի 4 հատ մենձ կէս թապաղայի չափ, մինչ աւարտեցի, խնդր արարի տպարանի վերատեսուչ բարձր խաշապակի նիսիայ անուանեալ Յովհաննէս վարդապետին՝ առ ի տպել զպատկերն Սուրբ Էջմիածնի, որ եղ առաւ ի գործարանն և տպեց 3 հատ պատկեր Սուրբ Էջմիածնի ըստ փափաքանացու: Եւ ուրախացեալ փառս ետու Աստուծոյն մերոյ, որ առատապէս տայցէ հողին Սուրբ Աստուած որ գիտօնն է ամենայն գաղտնեաց և տայ պարզեւս անատօրէն խնդրողին:

Ասացի թէ՛ ի կոտորակէ թղթոցն, որք ելանէին ի բերանւոյ մամլոցն կազմարարի յօրինեցի, տպեցի և մի վասն այսօր և վասն զանազան գործոց ի վերայ սոյն

թղթոյ գրեցի առ Նորին Սրբազան Օծութեան յաղագս ծանօթութիւն տալոյ:

1835 հոկտեմբերի 26, Սրբազան Տեառն մեր Յովհաննէս կաթողիկոսն զնաց ի Թիֆլիզ առ կուսակալն վասն զանազան խնդրեաց. այնրմ միջոցի որ պարտաւ ի մնացեալ վասն ծաղկելոյ զթուղթն Սրբազան Վեհապետին, սկսայ այսպէս բանիցն հետեւի յօգուտ Սրբոյն Աթոռոյն և սորին աստուածընտիր զահակալացն, որոց եղչիրն բարձր է և բարձր եղիցի Աստուծով իմով յարիտեան՝ ժամանակաց:

Ճետեումն իմ այսպիսի բանից, օգուտն շատ է և շահարճ և պտուղ աշխատանացս օգուտ ընծային, որպէս յաւուրս հանդուցեալ կաթողիկոսին, այսմ թուղթեկտեմբերի 22-ին, ի վերայ իմս յօրինեալ թղթոյ մատուցի խոնարհաբար խնդր Նորին Վեհափառ Սուրբ Օծութեանն ի ներկայութեան զերապատեալ բարձր սրբազան և ասպետափառ Բարսեղ արքեպիսկոպոս առաջ լուսարարին և նոյն պատուով Յովսէփ արքեպիսկոպոսին և լուսահոգի հիւրընկալին և իւրոյ հարազատ պաշտօնէիցն, զյօրինեալսն իմ զկոտորակէ թղթոցն յարմարեալ թուղթն, պատկերսն, զպատաշն, որ կալաքարի աղն է, զտոսիծն նորածն յաղագս կոնդակաց կցանքին, զկանաչ ծանկանս:

Այսու օրինակաւ ընծայեցի և ետ մեզ պարզեւ Ա պաճախ ոսկի միայն, շէն կենայ իւր հօր օճաղն, որ այսքան աշխատանացս, այնքան վարձ ետ:

Նորին Վեհափառ Սուրբ Օծութիւն սրբազնակատար կաթողիկոսի ամենայն հայոց Տեառն Յովհաննէս և կայսերապետակալ ասպետի:

Ի նուստ ծաղկազարդ Իսահակ կալիսկոպոսէ մահտեսի Տէր-Գրիգորեան երեանցւոյ ամենախոնարհ ընծայարեւութիւն:

Ի վաղ ժամանակաց հետէ տեսեալ եմ զբազմաթիւ կոտորակս թղթոց որք ելանէին ի մամլոյ կազմարարացն, վատեալս յովսէփոս իբրև անպիտան ինչ արտաքս ընկեցեալ և ոչնչացեալս, ցանկայի և խորհէի դտանել հնար իմն վերստին թղթացուցանելոյ զայնս, առ ի լինիլ պիտանի յօգուտ Սրբոյն Աթոռոյն, վերջապէս փորձ փորձեալ զտի զհնարն որով ի բազադրեալ յիշեալ կոտորակացդ արտադրեցի ըստ կարի զկրկին տեսակս թղթոյ:

Եւ քանի օրէնք են յամեն լուսաւորեալ աղինս և ի տէրութիւնս զայսպիսի նորահնար գիւտս՝ որք ըստ տեղւոյն պիտանի և օգտաւէտ համարեալ ունիցին յայտնեալ կամ առաջի առնել նախապիտաբար վեհադուռիցն, ամին իրի եւ ոչ նուազ օգտակար Սրբոյն Աթոռոյն համարելով զայս զիմ գիւտ, արժան դատեցայ առաջի առնել ամենախոնարհաբար ըստ այսմ Զերումդ Վեհափառ Սուրբ Օծութեանն ի տեսութիւն:

Եւ յաւելում. խոստանալ եթէ զսոյն նորադիւտ արտադրութիւնն իմ Վեհափառ Օծութեան Զեր ևս համարելով օգտաւէտ հրամայեցէ պատրաստել զգործիս ինչ կարևոր առ ի-նոյն, կարող եմ շնորհիւ Զեր զլաւազդն կամ ըզնրբազդն ևս արտադրել:

Բայց յայսմանէ իմովս սեպական աշխատութեամբ հնարեալ ունիմ նաև զպատաշն ասացեալ սպիտակ աղն

⁵⁷ Սանդի թակիլ:

թուման, որ ամէն տրէթա⁶¹ լինի 10, վասն լաւագէտ գիտելոյ զհաշիւն, խոստացաւ տալ և ի ձեռն Բարսեղ եպիսկոպոսին յղեաց մեզ 2 թուման. հրամայեաց զանձապահին տալ մեզ տարին 30 թուման... յօրէ յայնմանէ տարին ստանալի 30 թուման և հանդերձն իմ ընդ հասարակ միաբանիցն տալիս էին և դեռես են տալիս ամ ըստ ամէ հասարակ շոր:

1639 ամին յունիսի 12 հրաման արար սրբազան կաթողիկոսն զանձապահին, որ այլևս շտան Աթոռոյ զանձարանէն մեզ, որ ինքեանք էին արարեալ և կարգեալ թարց գիտութեան իմոյ և ինքն էր կարգեալ 1828 և 1830 դարձեալ ինքն հրամայեաց շտալ... 1839 ի յունիսի 12:

1839: Այսմ ամի շատ նեղութիւն կրեցի պարտ վեր առնելով, մինչև ցղկտեմբերի 8, և զինչ և որքան ստացայ, հազիւ կարացի տալ պարտն իմ և ձմռան փայտ և մոմն միայն առի և սպասեցի 1840 ամի տրէթն ստանալով:

Իսկ ի 1840 ամի Տեառն ի փետրուարի 2, վասն ծովացեալ մեղաց իմոց, շատ սաստիկ սանջու⁶² պատահեցաւ մեզ և մինչև ցՍուրբ Զատիկին տեճաց (աշխարհի վերայ այսր ամի վիճ մեծ է, որ ասէ Սուրբ Անտառան), և 2 ոտքս քամիք անձին իմոյ փակեցին սաստկութեամբ, ուռան, նստան, դարձեալ ուռան, տղրուկով, հաճամաթով⁶³, զանազան սպեղանիս առնելով թէպէտ ուռայցն դադարեցաւ Աստուծով իմով, սակայն 2 ոտքս թուլացան ծնկներէս սկսեալ, որ առանց օգնականի ոչ կարէի ելանել, դուրս գնալ և գալ, մինչև 2 ցուպ կոնստակ ընկելով ետու շինել, որ հազիւ կարէի ել ու ուտ առնել և այնպէս երբեմն գնայի յեկեղեցին աղօթել. ըստ այնմ որք ասնն թէ՛ անդգալ զօնաղ, ուչ գիւն օրբաղ. յերբեմն մեր ներքին այգիներն էի գնում, վայ էն գնալուն որ գնում էի, նոր ոտն ելեալ երեխայի նման, տօտա տօտա էի անում և ի վերադառնալս իշով էի գնում տուն:

Մինչ Հաղբատ էաք ի 1822, 1823, 1824, 1825, 1826, 1827. ի սոյն թիւ Վարդապառ օրն գնացինք ի Տփլիսի ընդ Տեառն Սփրեմայ սրբազան կաթողիկոսի հոգևոր ծնողի իմոյ, վասն մեծ պատերազմին պարսիցն ընդ ուսաց և նորին նոր կայսեր Նիկողայ պայծառափայլութեան առաջնոյ. ասացի թէ՛ մինչ Հաղբատ էաք, էր անդ միաբան հին ծերունի, միաժիտ աղանի Ստեփան վարդապետ ոմն շինօղնեցի, երբեմն ասէր ի խօսակցութեան ժամանակին սորա նորա այս բանն թէ՛ իշին նստես. Աստուած ողորմի նորա միաժիտ հոգւոյն. նա թէպէտ շախմատով ասէր, ոչ թուֆըր և ոչ անէծք չէր ի բերան նորա, այս միայն թէ՛ բարկութեան ժամանակին, թէ՛ սիրոյ առարկայ հղեալ ժամանակին, իշին նստես ասէր, վասն որոյ ի վերայ իմ կատարեցաւ բանս այս, որ իշով գնացի մերս փնայ Յովակիմի աղբին որ ի Փանաքեռ է, ընդ Ապուհայաթ ջրին մերոյ և վերադարձայ իշով մեր տունն և ի ելն օգոստոս ամսոյն, դիմեալ ի Սուրբ Աթոռն, եկի նոյն դրութեամբն կալանկալով⁶⁴,

⁶¹ Երրորդ մասը:— ⁶² Փորացավ, խիթ:— ⁶³ Ապակյա շիշ, որի մեջ վառված բամբակ կամ թուղթ են պտտեցնում և փակցնում մարմին ցաված մասի վրա:— ⁶⁴ Սայլակ:

որ այն էր խախտ. Փարաքարու Վանանց այգւոյ յետկոյն, շարք⁶⁵ դատար հեռի, բեկաւ կալանկալն, որ մերս հաւատարիմ Աղազատով Գէորգն սաստեաց սպասաւորացն այնր կալանկալի, որք էին տաճիկք. գնացեալ երևանու նորն բերին, նստաք մեք և ի մէջ գիշերի եկեալ ժամանեցաք ի Սուրբ Աթոռն 2 փայտի ցայոյ, որ այժմ, ողորմութեամբն Աստուծոյ, միով փայտի շրջն և այլն:

Ի 1840 ամին, այսմ տկարութեանս մէջն, շունէի դրամ մի թէ շատ և թէ քիչ, վասն որոյ ողորմութեամբ խնդրեցի ի Նորին Վեհափառ Սուրբ Օծութենէն, հրամայեաց զանձապահին, որ էր Մատթէոս եպիսկոպոսն, թէ զինչ և ուզէ տուր և զազն առ, որ հատուցանէ քեզ զպարտն իւր. ես ողորմութիւն խնդրեցի, նոքա պարտք ետուն և առին. գրէ մարգարէն ի բերանոյ 7-ն կանանց, որ ասէ. 7 կին ըմբռնէին զայսր մի և ասէին, զհացս մեր կերիցուք և զհանդերձս մեր զգեցցուք, բայց միայն անուն քո կոչեսցի ի վերայ մեր:

Տես դու, ո՞վ հայր և եղբայր իմ ցաւակից. առաջինն, որ մեք թողաք զամէն և եկաք զինի քո, արդ զինչ լինիցի մեզ. ասացին առաքեալքն Քրիստոսի, և նա իւր աստուածային սուրբ բերանովն և անսուտ բանիւն խոստացաւ նոցա, նստուցանել յարքայութեան իւրում զերկոտասան աթոռ, դատել զերկոտասան ազգն Իսրայելի. հարկ էր Նորին Վեհափառ Սրբազան Օծութեանն նմանիլ Քրիստոսի, որ փոխանորդ էր, ողորմութիւն համարէր տալ և ոչ պարտ... Զարմանք են և զարմանալի որ հա՛մ միաբան եմ Սրբազան Աթոռոյս ի մանկութենէ իմմէ, հա՛մ 50 թուին Հայոց ՌՄԾ աշակերտութենէս սկսեալ մինչև ցայսօր կամ ի ծաղկարարութենէ, որում ժամանակին անկացուցի զծառայութիւնն իմ հաւատարմապէս և ոչ նուազեցայ որպէս ի վեր անոր ծանեայք զպատմութիւն իմ ախորժալի, ասա, ո՞վ երանեալ Տէր, զի՛ արարի, միթէ պակաս ծառայեցի Ձեզ քան զՍփրեմ և զԴանիէլ գերերջանիկ սրբազան կաթողիկոսացն. ոչ բնաւ. հապա վասն է՛ր հրամայեցիր, թէ հատո սպարտոսդ զանձապահին, մի՛թէ կորած տեղ էր որ ետուր, միթէ՛ զկնի այնր շտառայեցի, որ դեռես կամ ի նոյն պաշտոնի ծառայութեամբ իմով այսմ ցաւագարեալ տեղովս. ո՞չ ապաքէն և ես մի էի ի նոցանէ, որ տիւ և գիշեր ծառայէին ձեզ. նոցա հարկւարտուն և հազարաւորն յրաւականացաւ, մեզ զի՛նչ եղև առաջի ձեռ. միթէ՛ օտար ոք էի, և թէ՛ ոչ գիտեմանի բնաւ ծառայութեան ձե. գոնէ հարկաւոր էր վասն աղքատ միաբանութեանս շահեալ լինէիր և այսմ Թուղթը շուտ տուր, արասին կու տուր, նահատակ կենդանի:

|| 1840 ամի Տեառն ի մէկէն յունուարի, մինչև ցվեր զեկտեմբերի, հազիւ թէ կարացի ընկալնուլ զկայսերականն ողորմութիւնն. պատճառն էր այն, որ Թիֆլիզու զանձապահէն շէր եկեալ հրաման Յերևանայ կաղնեւային⁶⁶, որ ի 27 հազիւ ստացայ 200 արծաթ մանէթն և Սրբոյ Աթոռոյն ըստ հրամանին Նորին Վեհափառ Սուրբ Օծութեանն տալու էի 25 թուման, որ և ետու ի ներկայութեան աստուածափառ Յովսէփ արքեպիսկոպոսին 81 մանէթ և Ա սաղ արասի Մատթէոս եպիսկոպոս զանձապահին և առ զավզերս: Ես ոչ քաղցեալ այս պարտս

⁶⁵ Փառորդ ժամ:— ⁶⁶ Գանձապահ:

վճարելով, բայց դեռևս նորա քաղցեալը ևն Աստուծով իմով:

1840: Այսմ թուոյ, մինչ կայի մէջ նեղութեան իբրև անդամալոյծ ի տան հօր իմոյ անայցելու, թէև եղբարք և ամէն ազգականք իմ ցաւէին, զի՛նչ օգուտ ի նոցանէ, ևթէ ոչ էր օգնեալ ինձ փոքր մի ևս, բնական էր անձն իմ ի զօրիս ընդ մարգարէին: Արդարև օգնեաց ինձ Տէր ի սէր սուրբ յարութեան. որ ի մէջ մահճի կայի Սուրբ Զատիկի ճրագալոյց երկնոյն, որ ցուցակ մատիս ծայրին թաթախեալ զդեղնոց ձուռն և ոչ թացեալ եղի մատս ի վերայ լեզուի իմում, որպէս թէ թաթախեցայ ըստ կանոնի հարցն սրբոց նաւակատիս առնելով. և ի գիշերի Սուրբ Յարութեան Տեառն, մատաղի շուրն բերիլ ետու, ըմպեցի և գաի բժշկութիւն Աստուծով իմով...:

... || Այսմ ամի, 1843, ողորմութեամբն Աստուծոյ, այգեաց ողկոյզն այնքան առատ գոլով, ոչ բաւականանայր կարասքն Սրբոյ Աթոռոյս...:

... Երկնիւմ արդարև երկնիւմ ևս այսմ և ոչ երիցս. նա որ երեք անուամբ մի է և մի տէրութիւն և

մի աստուածութիւն, Հայր անպատճառ, Որդին անճառ և Սուրբ Հոգին գերափառ. նա քանսցէ զյանցանս իմ և ձեր, թողով զյանցանս մեր որ սխալեցաք, և ազահութեամբ իմով բարկացուցի զՏէր Աստուած հարցն մերոց. թո՛ղ Տէր, թո՛ղ զյանցանս իմ, ազաւն զքեզ, միջնորդութեամբ անարատ ծնողի քոյ Սուրբ Աստուածածնիդ և աստուածընկալ սուրբ խաչիդ, որոց երկրպագեմ, ի փառս սուրբ աստուածութեանն քոյ, ընդ համօրէն գունդս սրբոց քոց երկնաւորաց և երկրաւորաց. ընդ որս ազաւն զքեզ, Տէր, հայեաց յիս և մի՛ տար զիս հզօրիս այս և փրկեա՛ զիս յաներեւելի տանջանաց. վասն իմ ասէ ով ոք՝ ևթէ արժանի լինէիր փայ և բաժնի, քեզ ևս տային փայ և բաժին. ուրեմն լուռ լեր և որ իմաստունն է ի ժամանակին այսմիկ, լռեսցեն, զի ժամանակն շար է, ասէ իմաստուն՝ դու խնդրեա ի Տեառնէ աղօթիւք նախ զարքայութիւն և ապա զայդ ամէն յաւելցի ձեզ. ասէ Աստուած՝ խնդրեցի և լուաւ ինձ, ետու փառք յամենայն բոպէի, նմա եղիցի որ... յաւիտեանս, ամէն, ալէլուիա:

